ÍNDEX

Pròleg 9

UN PIEMONTÈS AL ROVELL DE L'OU 13
- El taller de l'estanyer 13
- Entre els estudis i el treball 20

UNA JOVENTUT CATALANISTA 23
- "Obrir-se la flor, collir-la i desfullar-se": Felip Pirozzini i els Jocs Florals 23
- La Jove Catalunya 27
- Verdaguer i la societat La Misteriosa 31
- La Renaixensa i el Diari Català 33
- Entre els congressos catalanistes i els Jocs Florals 35

DEL CORPORATIVISME A L'ACCIÓ 41
- L'associacionisme cultural 41
- Les societats econòmiques i de propietaris 44

DE LA CRÍTICA A LA HISTÒRIA DE L'ART 49
- La crítica d'art a La Renaixensa 49
- La polèmica sobre la façana neogòtica de la catedral de Barcelona 54
- De Llotja a l'acadèmia 59
- Les biografies d'artistes 60

EL "PERITATGE" DE LA MEMÒRIA 63
- La galeria i el panteó dels catalans il·lustres 63
- El Saló de Sant Joan 68
- El monument a Colom 69
- Altres comissions monumentals i festives 74

PIROZZINI I L'EXPOSICIÓ DEL 1888 83
"He vingut a la muntanya, fugitiu de la ciutat": Olot i els preàmbuls de l'exposició 83
La "lletra petita" de l'exposició 87
Rius i Taulet o la memòria de l'exposició 97
"Amb dues exposicions universals farem la ciutat" 103

LA CREACIÓ DELS MUSEUS DE BARCELONA 111
Pensar els museus: les primeres col·leccions 111
L'obra de la Junta de Museus 118
Jubilació i reincorporació extemporània 121
Pirozzini, col·leccionista 128

EXPOSICIONS, CERTÀMENS I CONCURSOS 133
Les exposicions de belles arts i indústries artístiques 133
El concurs d'edificis artístics i locals comercials 146
El consell directiu dels Jocs Florals 150

CARLES PIROZZINI, LA PERSONA 153

EPÍLEG: CARLES PIROZZINI, EL DARRER SUPERVIVENT DE LA BARCELONA PRODIGIOSA 161

APÈNDIX DOCUMENTAL 167
Arxius i biblioteques 167
Catàlegs digitals de premsa històrica 167
Bibliografia bàsica 168
Selecció de l'obra bibliogràfica i hemerogràfica de Carles Pirozzini i Martí 171
Annex 172

PRÒLEG

Des de fa segles, Barcelona ha estat una ciutat que s'ha construït dia a dia gràcies a l'esforç i a la implicació dels seus ciutadans. En aquest treball conjunt, hi ha persones que s'hi aboquen especialment, barcelonins i barcelonines que excel·leixen en el seu àmbit d'actuació i que bé es mereixen que ens aturem un moment per reconèixer la seva tasca i la seva aportació a la ciutat.

Aquest és l'objectiu del llibre que teniu a les mans. En aquest cas, fer un merescut reconeixement a la trajectòria fructífera de Carles Pirozzini, secretari general de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888, i un ciutadà generós i implicat sense el qual no tindríem avui la xarxa de museus que ens han projectat com a capital cultural.

L'estudi de la figura d'en Carles Pirozzini ens porta a les dècades que transcorren a cavall dels segles XIX i XX, una de les èpoques més fecundes del nostre país. La llista de noms de personalitats que van destacar en els camps respectius, donant prestigi a Catalunya, i a la ciutat de Barcelona en particular, sembla inacabable. Girant la mirada a aquells anys retrospectivament, hom té la sensació d'estar contemplant una època daurada i màgica, amb tantes i tantes coses del més alt prestigi i absoluta avantguarda que s'hi donaven contínuament.

Desitjo que a través d'aquest llibre i de la mà de la seva autora, Maria Ojuel, fem plegats un pas més per preservar i eixamplar la memòria històrica de la nostra ciutat.

Xavier TRIAS

Alcalde de Barcelona

INTRODUCCIÓ

El nom de Carles Pirozzini (1852-1938) està lligat a la cultura i a l'art d'una pàgina molt fecunda de la història de Catalunya i, en concret, apareix associat a la Barcelona dels prodigis —segons l'epítet popularitzat per Eduardo Mendoza—, és a dir, la ciutat que, alliberada de les muralles el 1860, creix i es desenvolupa entre les dues exposicions universals. La mà de Ramon Casas va retratar la figura menuda i venerable de Pirozzini, com a integrant d'una generació excepcional, a cavall dels segles XIX i XX. La seva faceta més coneguda va ser justament la de secretari general de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888 i es dóna la coincidència que va morir l'any en què s'hauria celebrat el cinquantenari de l'esdeveniment, si no hagués estat perquè les circumstàncies per les quals travessava el país, en plena guerra civil, van forçar a deixar de banda els actes festius. Però també va ser el factòtum a l'ombra del monument a Colom i de les exposicions municipals d'art, i va tenir un paper cabdal en la creació de la moderna xarxa de museus barcelonins. Podríem dir que és un personatge que està "a tot arreu" pel que fa a la gestió de l'art, la cultura i el patrimoni català entre finals del segle XIX i inicis del XX, i que forma part del paisatge barceloní entre les dues exposicions, però que ha quedat eclipsat per la fama i personalitat dels qui l'han envoltat i succeït, "oblidat com tants d'altres ciutadans d'aquest país que no han figurat ni en la política ni en les grans presidències, però que han estat fonamentals en moltes secretaries executives per un simple amor apassionat al país i als seus ciutadans".[1]

No ha estat fàcil biografiar algú com Carles Pirozzini. Si bé el seu nom apareix lligat a molts esdeveniments de l'època, la seva figura ha passat força desapercebuda, probablement per la migradesa de dades sobre la seva persona, en contrast amb la projecció d'alguns dels seus contemporanis, i pel fet que no va ser un personatge públic —com ho podia ser un polític o un artista— sinó una figura de l'Administració que, això no obstant, és decisiva per tal de tenir una imatge completa de l'època.

1. BOHIGAS, Oriol, "L'imprescindible Pirozzini", Avui, 30-5-2004, pàg. 24.

Carles Pirozzini, cap a l'any 1905.
(Arxiu Fotogràfic de Barcelona)

Pirozzini va ser un catalanista precoç, vuitcentista d'esperit però, tanmateix, una figura pont amb la nova generació noucentista, que l'utilitza —si més no, alguns— alhora que el silencia. L'oblit ens podria portar a pensar en una presència discreta, la d'un col·laborador que fa una feina entre bastidors que sempre queda en un segon terme, però probablement va ser més influent a la seva època del que podria semblar a primera vista. Exceptuant la seva etapa com a literat i crític artístic, no ens va llegar gaire obra escrita i, en contrapartida, no va deixar mai d'escriure, sovint en nom dels altres, en l'anonimat de les comissions tècniques, de manera que és possible resseguir el seu pensament a partir del que redacta interpretant els desitjos del col·lectiu a qui representa. Pirozzini va ser l'etern secretari i organitzador impecable d'esdeveniments artístics, literaris i festius, en una Barcelona que va imaginar culta, pròspera i moderna, econòmicament desenvolupada i preocupada per la conservació i la promoció del seu patrimoni, així com per l'embelliment i la monumentalització dels seus espais i edificis.

Costa de trobar una única definició per a un personatge tan polifacètic: seria el que avui anomenaríem un gestor cultural, en benefici de la ciutat i del país —mai en benefici propi—, o d'una determinada idea de ciutat i de país, que aquí pretenem, entre altres coses, dilucidar. Per això, repassar la seva vida ens permet descobrir una Barcelona expansiva, que presentava unes immenses possibilitats per als seus habitants —o, si més no, per a alguns—, tot i les seves contradiccions internes. Pirozzini va viure aquest procés des dels seus inicis, i va morir —potser no mancat d'esperança— quan tot s'ensorrava, en el silenci dolorós de la guerra. No va ser un intel·lectual de primer ordre, però sí un actor secundari imprescindible, la dilatada trajectòria del qual ens resumeix tota una època. Repassar la seva vida implica historiar, també, les complexes relacions entre el centre i la perifèria de l'estat —encara irresoltes— i la voluntat, malgrat tot, de creixement d'una ciutat —capital d'una nació— feta a si mateixa.

Tot i que Pirozzini és esmentat en nombroses publicacions i la seva figura ha merescut l'atenció d'alguns investigadors, aquest estudi constitueix la primera biografia completa sobre el personatge. Va ser glossat pel seu amic i contemporani Antoni Elias de Molins, autor del Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas del siglo XIX. En l'edició de l'enciclopèdia Espasa de l'any 1921 se li dedica una extensa entrada, potser escrita per ell mateix, que havia estat col·laborador de l'obra. Joaquim M. de Nadal, que l'havia conegut a través del seu pare, l'alcalde Josep M. de Nadal, va elaborar-ne un apunt biogràfic l'any 1955 per a la revista Destino i també en parla a les seves memòries. Trobem altres retrats, d'extensió breu, en la magna obra d'Alexandre Galí sobre les institucions catalanes i en el diari de Joaquim Renart, entre d'altres. Més rencentment, la personalitat de Carles Pirozzini ha estat tractada per l'arquitecte Oriol Bohigas, el pare del qual, Pere Bohigas Tarragó, l'havia conegut personalment, en haver coincidit a l'administració dels museus. Pere Bohigas va recopilar dades sobre ell per fer-ne una biografia, inèdita fins avui i que ha estat de gran utilitat en l'elaboració d'aquest treball, que pretén alhora reivindicar la feina d'aquest autor.[2]

El meu primer contacte amb la figura de Pirozzini va ser l'any 2003, d'una manera fortuïta, mentre cercava un tema d'estudi, dins la meva línia de recerca en història de l'art català contemporani. Mireia Freixa, catedràtica d'història de l'art de la Universitat de Barcelona, em va proposar aleshores de fer un estudi sobre un home que apareixia insistentment en tots els esdeveniments de l'època, però del qual se'n sabia ben poc.[3] Casualment, l'any 2004 ingressava a la Biblioteca de Catalunya un fons amb documentació personal i professional de Pirozzini, que cobria molts buits de la seva biografia, sobretot de les seves arrels familiars i de l'etapa de joventut. Uns anys abans, aquesta institució ja havia adquirit un interessant conjunt epistolar, format bàsicament pel recull de la correspondència que va rebre Pirozzini al llarg de l'exposició del 1888, que permet fer-se càrrec de les feines "entre bambolines" que va dur a terme durant la mostra. I encara cal afegir una altra sèrie de cartes de tres-cents dotze corresponsals, entre els quals artistes i polítics de renom. Aquests tres conjunts documentals, pràcticament inèdits, han estat cabdals per a l'elaboració d'aquest estudi. Igualment, la disponibilitat de revistes i diaris històrics en format digital, com La Vanguardia, m'ha permès contrastar dades i trobar informacions que, altrament, m'haurien passat per alt. Només en aquest diari —que neix

2. Bohigas, Pere, "Biografía de Carlos Pirozzini y Martí". Barcelona, 1947 (quadern inèdit que consta de setanta-sis pàgines de petit format, mecanografiades i amb correccions a mà). Agraïm la disponibilitat i l'interès d'Oriol Bohigas, que ens ha proporcionat una còpia d'aquest quadern.

3. Un resum d'aquell estudi va ser publicat a: Ojuel, Maria, "Carles Pirozzini i la Barcelona de 1888", L'Avenç, núm. 296, novembre de 2004.

en paral·lel amb el salt a l'esfera pública del nostre personatge—, el nom de Pirozzini és esmentat més de sis-centes vegades —signe evident d'una certa notorietat— coincidint amb esdeveniments importants per a la ciutat.

Des del 2003 ençà, vaig anar "retrobant" el personatge en el decurs de diferents treballs relatius a aspectes monumentals i artístics de la ciutat, de manera que, una mica sense voler, havia recopilat nombrosos fragments de la trajectòria vital d'aquesta figura polifacètica. Em vaig proposar llavors completar-ne el trencaclosques biogràfic, amb el convenciment de l'interès de la recerca. La biografia que presentem té una estructura temàtica, que alhora segueix, sempre que és possible, un ordre cronològic. La trajectòria vital del biografiat s'interpreta en relació amb el context històric i, a la vegada, les accions del personatge proporcionen nova llum sobre fets que han estat ja estudiats amb escreix —com és el cas de l'exposició del 1888 o de la creació dels museus barcelonins— o que ho han estat escadusserament, de manera que s'aporten noves dades i fonts per a la història.

Finalment, vull manifestar el meu agraïment a totes aquelles persones que m'han facilitat la recerca als arxius, i a les que m'han animat a avançar en el meu estudi i m'han proporcionat informacions i savis suggeriments. Heus ací els seus noms: Josep M. Ainaud, Ramon Badia, Miquel Batalla, Marta Bilbeny, Oriol Bohigas, M. Josep Boronat, Josep Bracons, Josep Capsir, Jordi Casassas, Giovanni Cattini, Mercè Doñate, Laia Encinas, Josep M. Figueres, Francesc Fontbona, Begoña Forteza, Mireia Freixa, Ramon Grau, Anna Gudayol, Josep M. Joan, Eugènia Lalanza, Maria Mena, Stéphane Michonneau, Lluís Permanyer, Dolors Planells, Joan Prados, Joan Roca, Francesc Quílez, Jaume Rodon, Joan Sanmartí, Maria Solsona, Mercè Tatjer, Margalida Tomàs, Jordi Torruella i Montserrat Vayreda (†).

UN PIEMONTÈS AL ROVELL DE L'OU

Les biografies conegudes a penes parlen de la infància de Pirozzini però, gràcies a la documentació personal, podem reconstruir les arrels familiars del personatge, així com la infantesa i joventut, abans de la seva dedicació plena a la promoció cultural de la ciutat. Les fonts d'arxiu ens permeten descobrir la Barcelona de mitjan segle XIX, a la vigília de l'enderrocament de les muralles i del creixement il·limitat de l'urbs. De la mà d'un artesà piemontès, Giovanni (o Joan) Pirozzini, que als anys trenta havia instal·lat el seu taller al cor de la ciutat vella, podem reconstruir l'ambient on es movia la nombrosa comunitat estrangera d'artesans, industrials i restauradors, ben integrada dins la societat barcelonina.

El taller de l'estanyer

Carles Pirozzini i Martí va néixer a Barcelona el 17 d'agost de 1852 i dos dies més tard va ser batejat a la parròquia de Sant Jaume, apadrinat per Carlo Ansaldi, amic de la família. El seu pare, Giovanni Pirozzini Piconi, era natural d'un llogarret anomenat Rumianca, pertanyent al municipi de Pieve Vergonte, situat al nord de la regió del Piemont, en l'actual província de Verbano-Cusio-Ossola. En aquesta zona alpina de parla llombarda, fronterera amb la Vall d'Aosta, la Llombardia i Suïssa, és on es troba més estès encara avui dia el cognom Pirozzini. Giovanni (o Joan) Pirozzini havia nascut l'any 1797 i va morir el 1869. La seva dona, Rosa Martí Comellas, era nascuda l'any 1808 a Sabadell, i va morir el 1878.[1] El matrimoni va tenir tres fills: Felip (nascut el 1843), Andreu (nascut el 1848) i Carles, el més jove. Andreu va morir l'any 1874, amb tan sols 25 anys, potser en el decurs de la quarta epidèmia de còlera que va patir la ciutat al llarg del segle XIX. El primogènit, Felip, va ser un poeta premiat diversos cops als Jocs Florals, entre els anys 1872 i 1876, i també va musicar poemes de Jacint Verdaguer. Va morir l'any 1876, als 33 anys, de tuberculosi, deixant vídua Antònia Mulet i Solà, amb qui Carles s'esposaria més endavant. En pocs anys, doncs, la família va perdre diversos membres, alguns a una

1. AMCB, Registro Civil de Nacidos en Barcelona, 1852, Libro 2, núm. 2829.

edat prematura, fet que havia de condicionar probablement el caràcter del fill supervivent.

Joan Pirozzini apareix a la documentació personal com a "peltrer" o "fabricant d'efectes de peltreria". El peltre, un metall fàcilment malleable, resultant de l'aliatge de plom, estany i zinc, era molt utilitzat com a succedani de la plata en vaixella, ornaments, petites escultures i altres atuells. Bohigas ens explica que el pare de Pirozzini tenia una tenda de soldadets de plom a la Rambla de Caputxins, circumstància que concorda amb l'ofici d'aquest piemontès instal·lat a Barcelona. Els soldadets de plom eren aleshores un entreteniment popular a països com França, Suïssa, Alemanya i Anglaterra i es van estendre a l'Estat espanyol gràcies a uns italians establerts a Barcelona als anys trenta del segle XIX. Es coneixen els cognoms d'almenys quatre d'aquests nouvinguts experts en la foneria i el gravat: Grassi, Bacciarini, Ortelli i Pirozzini.

L'obrador de Carlo Ortelli, artesà originari de la província llombarda de Como, és un dels més ben documentats. Ortelli és el creador d'un taller que, gràcies a la continuïtat familiar, va subsistir durant un segle i mig. El gran nombre de motlles, peces i eines —conservats al Museu Etnològic de Barcelona— ens permeten saber que aquests primers fabricants produïen figuretes planes amb motlles de pissarra, ja que les corpòries no es van comercialitzar fins a l'inici del segle XX. No es fabricaven únicament soldats, sinó també figures civils de temàtiques diverses que, un cop desemmotllades, se cisellaven i pintaven. Cal dir, però, que amb l'impacte de fets com la Guerra d'Àfrica (1859-60), va augmentar l'interès per la temàtica militar i els tallers es van adaptar als gustos d'una demanda creixent de miniatures per als jocs infantils que, amb el temps, van esdevenir objectes de col·leccionista. La procedència d'Ortelli —i, molt especialment, la de Pirozzini—, d'una regió fronterera amb Suïssa, fa plausible la hipòtesi de l'estudiós Allendesalazar, qui va suggerir que aquests artesans italians s'havien format als tallers suïssos, pioners, juntament amb els bavaresos, de la fabricació de figuretes de plom.[2] De fet, en un article sobre els immigrants italians de Barcelona, Carreras Candi confirma que Joan Pirozzini "había aprendido en Suiza la aleación metálica del peltre, entonces en boga".[3]

Un cop formats, aquests artesans devien buscar un lloc per establir-se i la Barcelona de l'època oferia condicions òptimes: existia ja una certa tradició d'artesans italians del nord —majoritàriament llombards— als tallers d'estany catalans, que produïen fins aleshores objectes utilitaris, i era d'esperar que el nou producte lúdic fos ben rebut pels consumidors urbans, com s'esdevenia coetàniament en altres ciutats europees. A més,

---

2. ALLENDESALAZAR, José Manuel, "La col·lecció Ortelli a Europa", dins Catàleg del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars. El taller d'Ortelli: Motlles de pedra. El soldat de plom. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1991.

3. CARRERAS CANDI, Francesc, "Duro pan el del destierro", La Vanguardia, 25-8-1931, pàg. 5.

Barcelona estava ben comunicada amb el nord d'Itàlia a través del port de Gènova. Potser l'elecció de la nostra ciutat no havia estat tan fortuïta, si donem crèdit al testimoni que diu que el pare de Joan Pirozzini, Filippo, havia treballat en la manufactura d'un carruatge nupcial que va embarcar de Gènova amb destinació a Barcelona l'any 1798 per a les noces del fill del marquès de Castellbell amb la filla del baró de Maldà, una prova més dels estrets lligams entre ambdues zones mediterrànies.[4]

Carrossa dels marquesos de Castellbell, al Museu de la Ciutadella. L'avi italià de Pirozzini participà, segons sembla, en la seva construcció.
(Arxiu Fotogràfic de Barcelona)

Aquests tallers van fer que, a l'època, Barcelona fos coneguda com la "Nuremberg del sud", atès que la ciutat bavaresa havia estat un dels bressols de l'artesania del plom. D'un primer obrador ubicat al carrer

4. Recull la notícia Artur Masriera, a propòsit d'un esdeveniment típicament barceloní, la processó del Corpus, on parla d'una admirada carrossa feta en honor del marquès de Castellbell, que havia estat construïda per l'avi de Pirozzini: Masriera, Artur, Los buenos barceloneses: hombres, costumbres y anécdotas de la Barcelona ochocentista (1850-1870). Barcelona: Editorial Políglota, 1924, pàg. 159. Josep Capsir ha estudiat aquest carruatge, esmentat pel Baró de Maldà en el seu Calaix de sastre, i considera plausible l'origen nord-italià de la manufactura: Capsir, Josep, La carrossa del Marquès de Castellbell. Entre la història i la llegenda. Sant Feliu de Llobregat: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 2007.

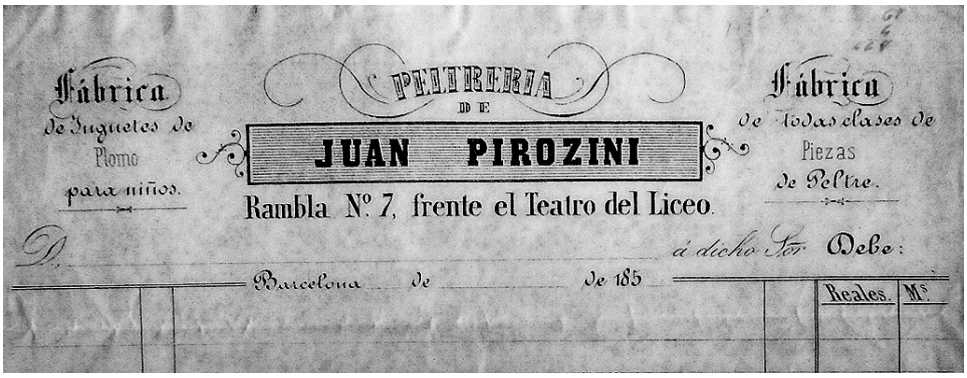
Fábrica de Juguetes de Plomo para niños.
PELTRERIA DE
JUAN PIROZINI
Rambla Nº 7, frente el Teatro del Liceo.
Fábrica de todas clases de Piezas de Peltre.
D. á dicho Sor. Debe:
Barcelona de de 185
Reales. Ms.

Capçalera dels impresos de facturació de la peltreria de Joan Pirozzini.
(Biblioteca de Catalunya, Barcelona)

de Montserrat, a tocar de les Drassanes, actiu a finals de la dècada dels anys trenta, el piemontès va instal·lar-se cap al 1842 al taller i botiga de la Rambla de Caputxins, que subsistirà durant quasi trenta anys. En uns impresos de facturació, la "peltreria de Juan Pirozini" (sic), alhora "fábrica de juguetes de plomo para niños",[5] s'anuncia situada davant del teatre del Liceu, un indret que devia freqüentar com a bon aficionat a l'òpera italiana. L'any 1868, l'estanyer consta al cinquè lloc entre els contribuents de la Societat de Beneficència —fundada per la colònia italiana de Barcelona com a entitat d'ajut mutu—, signe d'una relativa prosperitat econòmica.

Els tres fills de Joan Pirozzini, tots homes, podien haver estat una garantia per a la continuïtat del negoci familiar: el primogènit se'n faria càrrec, com era el costum, i els altres treballarien a l'obrador —o a d'altres tallers similars— com a operaris, però no va ser així. A diferència de la nissaga Ortelli, el matrimoni Pirozzini va voler donar estudis als fills i, a més, aquests es van criar en un ambient certament singular. Oriol Bohigas relata que la tenda estava al costat de la famosa llibreria Verdaguer, aleshores "cenacle dels millors escriptors catalans",[6] i aquest fet va afavorir que tant Felip com Carles freqüentessin de ben joves els cercles intel·lectuals relacionats amb la revifalla cultural que va suposar la Renaixença. Sobre la infància dels germans Pirozzini, Pere Bohigas explica:

> Los primeros años se deslizaron en contacto directo con la barcelonísima Rambla, pues en aquella época los niños, cuyas familias vivían en tiendas, pasaban buena parte del día jugando con sus amigos

5. BC, Fons Pirozzini, Ms 4996, caixa II. En l'inventari post mortem de Joan Pirozzini, hi ha uns "jemelos (sic) de teatro". L'edifici on hi havia la tenda subsisteix encara avui al núm. 68 de la Rambla.

6. Bohigas, Oriol (2004).